

VÉSZI ENDRE: KÖZENE

Talán sokáig igaz volt, hogy Vészi Endre elsősorban költő, „lírai alkotó”. Pontosabban: igaznak tűnt, hisz halk tónusú, de valójában a társadalom és az emberi lélek mély rezgéseit megszólaltató versei mellett prózájának, drámáinak inkább szociográfiai-publicisztikai értékei voltak, azaz kérdéseket vetettek fel, melyekre minden olvasója érzékenyen reagált, de ez a reakció nem annyira a műalkotás művészi értékeire, inkább a felvetett társadalmi problémákra vonatkozott. S ha az irodalmi kritikus számon is kérhette (volna) egykor a művészi igényességet, ez a számonkérés mégsem lehetett egyértelmű elmarasztalás (mint ahogy nem is marasztalta el senki Vészi Endrét): a politikus vagy a szociológus szempontjából Vészi nagyon is értékes és rangos munkát végzett. Nem is véletlen, hogy első József Attila-díját még „időszerű problémafelvetéséért” kapta.

1960-ban jelent meg a *Lakoma hajnalban* című novellás kötete, s utána egymás után három másik (1964, 1966, 1968), majd ezt követőleg a *Közene*, mely legjobb novelláit tartalmazza. A *Közene*, bár legfrissebb írása is 1967-ből való, tehát nincs benne új elbeszélés, még azoknak is meglepetés, akik figyelemmel kísérték Vészi Endre írói fejlődését. Minden kötetében volt jó néhány erős, sőt egészen jeles novella, különösen a *Lakoma hajnalban* című gyűjteményben; később inkább azt érezhettük, hogy Vészi kötetei mind kiegyensúlyozottabbak, egységesebbek lesznek, nincsenek bennük igazán kiemelkedő alkotások, de nincsenek gyengék sem. Novellái csöndes, de egyértelmű fejlődésről tanúskodtak, melynek kézzelfogható eredményét épp a *Közene*-ben kapta kezébe az olvasó: Vészi Endre egyik legerősebb novellistáinknak mutatkozik e gyűjteményében.

A *Lakoma hajnalban* megjelenésekor Seres József, Vészi Endre helyét keresve a XX. századi magyar irodalomban, visszautalt a naturalizmusra, melynek hatása alól egyetlen későbbi írónemzedék sem vonhatta ki magát. De már maga Seres is idézte Nagy Lajos szavait, aki szerint „mindig azt nevezték naturalizmusnak, aminek leleplező erejétől félték”. Nos, akkor még a kritikus joggal érezhette, hogy Vészi Endre nemcsak a Nagy Lajos-i értelemben naturalista, de írásaiban van valami a századeleji naturalizmusból, a valóság minden részletét szinte válogatás nélkül leíró irányzatból, főként a helyzetek és helyszínek megrajzolásában, a jellemzésekben, aminek következtében a novellák megduzzadnak, mintegy kisregénnyé nőnek. A *Közene* novelláit olvasva szinte az a kérdés fogalmazódik meg bennünk, hogy valóban „felduzzadhatott-e” ennek a pontos, fegyelmezett szerkesztő, minden szót megmérő novellistának egy-egy írása? S talán épp ez a meglepetés Vészi válogatott novelláiban: eddig minden kötetében voltak írások, melyek hol gyengességükkel, hol egyszerűen csak középszerűségükkel, de elhomályosították az „igaziak” ragyogását.

Vészi Endre annak a nemzedéknek a tagja, melyet valamikor „derékhadnak”, később „meszesgödör-nemzedéknek” keresztelt el irodalmi köztudatunk; s ami elmentmondás van a fentebb, főként a bevezetőül vázolt ellentmondásban, az jószereivel ezt az egész nemzedéket jellemzi. S itt érdemes még egyszer visszatérnünk a *Lakoma hajnalban* című kötethez. Ez a gyűjtemény két részre tagolódt, mégpedig a novellák tematikája szerint: egy részük a felszabadulás előtt, másik részük a felszabadulás után játszódott. S míg az előbbieket igen erős írások voltak, az utóbbiak szinte kivétel nélkül gyengék. Az ok? Talán, hogy Vészi mindig a társadalom periferiáján élő, extrém figurák izgatták; s a kapitalista magyar valóság struktúrájában nyilvánvalóbbak voltak számára azok az összefüggések, melyek e periférikus figurákat és történeteket általánosan érdekűvé tették: a társadalomból való kitaszítottak vagy kívülrekedés drámájává tudta emelni novelláit. Az új társadalmi viszonyok azonban mintegy „megzavarták” az író. Időre volt szüksége, amíg az új társadalom extrém jelenségeiben felfedezze — ténylegesen — az új összefüggéseket. De az a

csöndes fejlődés, amelyről a fentebb szóltunk, épp ezt hozta meg: vagyis Vészi Endre nem azért lett jó novellista, mert elfordult volna a „közéleti” problémáfelvetéstől, hanem mert a közéleti kérdéseket valóban művészi rangú írásokban veti fel. S ezért nem valódi az az ellentmondás, amivel kezdtük: a művészileg rangos és a közéletileg izgalmas írások ellentmondása.

Mi is hát a sajátosan Vészi Endre-i világ? A kötet alapélményét az emberi kapcsolatok elégtelenségében érezhetjük. Szinte valamennyi írása a bizalom, a szeretet, a szomjazott rokonszenv hiányát fogalmazza meg; a legkülönbözőbb életsorokban ugyanazt a felkiáltójelet vetíti elénk: félti, mert féltenie kell az embert. Nem történnek nagy dolgok ezekben az elbeszélésekben: A *képmutató* hősnőjéről, egy híres tudós özvegyéről csupán az derül ki, hogy végzetesen képmutató; az *Izspírközök* hőse heccből bosszút áll egykori „bajtársán”, aki otthagya a lövészárkokban vérben és mocsokban, holott megmenthette volna; *Az úveg mögött* elhagyott és lelkiileg lealacsonyodott asszonyainak az jelenti a „boldogságot”, hogy az egyetlen boldogot kitúrták; a *Passzív állomány* buszsofőrjének egy olyan folyamaton kell átmennie, mely teljesen felőrli; a *Vendég az esküvőn* jómódú főmérnökének otthonában is elhidegülnek az emberek, eluralkodik az öncsalás és az önámítás: a főmérnök ablaka egy kőbánya sivár-kopár sziklafalára néz.

Mindegy, hogy ez biztonsággal, morális tartással és ítélettel, drámai felfokozottsággal vagy éppen játékos gúnnyal van megírva: Vészi a lélek rezdüléseire figyel. Az áporodott szagú irodahelyiségekben, a konvencionálisan berendezett otthonokban is ezek a rezdülések érdeklík; még a koncentrációs tábor falai közt is (*Ember és árnyék*) az emberek kényszerképzetel, az a belső remegés, mely — ezúttal nagyon is kézzelfogható a példa — a történelmet „realissá” teszi. Vészi számára a társadalom minden kinja, szenvedése, fertőzöttsége vagy emésződése az egyes emberben realizálódik. S ami a legszönyűbb, hogy ezekben az írásokban a magány valósággal az ember tulajdonsága lesz: nem társadalmi szituáció, hanem lélektanilag feloldhatatlan bezártság. Ami persze közel sem jelenti, hogy Vészi ne látná ennek társadalmi aspektusát; csak jól tudja, hogy hőseinek magányát nem oldhatják meg egyik napról a másikra szociális intézkedések vagy nagylelkű gesztusok. Ismeri a szenvedés törvényeit, s e törvényeket még nem semlegesíti, ha a szenvedés eredetét is ismeri!

Konkrét segítséget kell nyújtania a kiszolgáltatottnak; s aligha nyújthat író konkrét segítséget (mint író) Vészinél: minden sorsban ott szenved ő maga is, minden elesettség belülről érdekli, az *Időzített villámcsapás* Horváth bácsijáé ugyanúgy, mint a *Két szőkevény* kalandvagyó iparosáé vagy *A szegény* apahőséé, aki munkájáért, tudásáért cinikus kirúgást kapott „jutalmul”. Ezért tud a magányról, az elhagyatottságról tragikus pózok és látványos lelki attrakciók nélkül beszélni; ezért tudja oly törekeny finomsággal megrajzolni az egyes sorsokat. S ha még nyomára is lelünk novellaművészeté régebbi fogyatékoságainak — például a *Kettévált mennyezet* „fináléjában”, ahol már-már hamis teatralitással robbantja ki a konfliktust, szinte brutálisan —; a novellák összeválogatásában megfigyelhetünk bizonyos „önkritikát”. Úgy tűnik, az író sorra kihagyta a *Közene*-ből azokat az elbeszéléseket, melyek — bár kitűnő alapötletre épültek — túl „hangosak”, túl attraktív, túl külön írások lettek. Ezek a többnyire kihagyott elbeszélések a sorsszerű egyedüllétet igyekeztek leleplezni, mégpedig abban a pillanatban, amikor egy váratlan fordulat ennek feloldását ígérte. Helyettük a finomabb lélekrajzú, jelentéktelenebbnek tűnő, de mélyebb összefüggéseket megragadó, már-már szimbolikus értelmű (*Vendég az esküvőn*) elbeszélések kerültek a válogatásba. S ez még egy adalék a „meglepetéshez”, amiről már szóltunk. Emellett ígéretes jel is Vészi Endre írói továbbfejlődése szempontjából: méltán reméljük, hogy új novelláinak gyűjteménye is olyan rangú olvasmányt nyújt, mint a *Közene*.

Végül egyetlen mondatban hadd emlékezzünk meg Zsoldos Vera illusztrációiról: ő is ezt a finom lélektant, törekeny emberábrázolást, melyben annyi féltés és szeretet rejlik, érezte meg Vészi novelláiban. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.*)

PÁLYI ANDRÁS